

Ayala jënämä'äny

MIXE

Ayala

jënämä'äny

MIXE
PËN AYUUJK TAKNÄJXP
YÁSNAYA ELENA AGUILAR GIL

Ayala

jënämä'äny

NËWEMP, 2019

Portada: *Tropa zapatista camina por un cultivo de maíz*,
ca. 1912. © (880611) SECRETARÍA DE CULTURA.INAH.SINAFO.FN.MX.

Memoria Histórica y Cultural de México.

Maqueta de portada: Mauricio Espinosa Azócar.
Guía didáctica para el aula: Rubén Amador Zamora.

D. R. © Yásnaya Elena Aguilar Gil (traductor).

Primera edición, INEHRM, 2019.

D. R. © Secretaría de Gobernación
Abraham González 48, Colonia Juárez,
C. P. 06699, Alcaldía Cuauhtémoc,
Ciudad de México.

D. R. © Instituto Nacional de Estudios Históricos
de las Revoluciones de México (INEHRM),
Francisco I. Madero núm. 1, Colonia San Ángel, C. P. 01000,
Alcaldía Álvaro Obregón, Ciudad de México.
www.inehrm.gob.mx

D. R. © Instituto Nacional de Lenguas Indígenas (INALI)
Privada de Relox núm. 16 piso 5, Colonia Chimalistac,
C. P. 01070, Alcaldía Álvaro Obregón, Ciudad de México.
www.inali.gob.mx

D. R. © Fondo de Cultura Económica
Carretera Picacho-Ajusco núm. 227,
Colonia Parque Nacional Bosque del Pedregal,
Alcaldía Tlalpan, C. P. 14738, Ciudad de México.
www.fondodeculturaeconomica.com

Las características gráficas y tipográficas de esta edición son propiedad del Instituto Nacional de Estudios Históricos de las Revoluciones de México, órgano descentrado de la Secretaría de Cultura.

Todos los derechos reservados. Queda prohibida la reproducción total o parcial de esta obra por cualquier medio o procedimiento, comprendidos la reprografía y el tratamiento informático, la fotocopia o la grabación, sin la previa autorización por escrito del Instituto Nacional de Estudios Históricos de las Revoluciones de México.

ISBN: 978-607-549-125-7

HECHO EN MÉXICO.

Tii yä'ät neky nyëët

¿Tii yä'ät neky nyëmatyakpy?	
<i>Felipe Ávila</i>	7
Ja Ayala Jaënmää'any	
<i>John Womack Jr.</i>	11
Xë'n ja Ayala jënmaä'any ojts yakjä'äyy	
jëts xë'n yää yakjaynaxy	23
Xë'n yä'ät neky nnë'ëjxpëjkyë'n jam ëjxpëjktääjk	
<i>Rubén Amador Zamora</i>	41

¿Tii yä'ät neky nyëmatyakpy?

Felipe Ávila

Yä'ät Ayala Jënmaä'any kajaa tsysoopääty jëts yaknajawët xë'n ojts ja zapatistas ja Nëwemp jujky'äjtë'n ojts tak-tékäst, kajaa yë neky tsysoopääty jëts yak'ejxt yaknajawët xë'n te'n ojts ja tsep tyuyo'oyy. Yä'ät Ayala Jënmaä'any nyékajpxpy nayte'n xë'n te'n ja jënmaä'any ojts ja zapatistas tpëtä'äkt jëts ja tyunk ja pyëjkk tak'aktu'uyo'oty jeky jëmëjt. Te'n te'n ojts ja zapatismo tsysonta'aky, jajp te'n ojts nekyetpy t'ajayët xë'n ja jënmaä'any tpëtä'äkt, tii te'n nyëtseptu'netyëp, xë'n te'n ja men pat ja tyunk taktu'uyo'oty tam te'n ojts ja Porfirio Díaz tnëpëtë'ëkt jëts konëm mëet ja Francisco Madero ojts nayte'n nyaywä'kxényët.

Ja jëmëjt 1911, julio jëts agosto po', ojts ja Madero jëts ja Zapatista kyäjpxt myatyä'äkt, ka't ojts nyamëtookukët, japety ojts yë Ayala Jënmaä'any yakjä'äyy; te'n ojts ja zapatistas ja Madero t'anëmaaty ku ka't y'uktseptunäntët pën yakwa'kxpy ja Madero ja nääjx jëts né'amuk ja jä'äy tyajä'ëtët, te'n tam ojts ja Madero tnëkajpxyën mää ja Plan de San Luis. Nayte'n ojts t'ämtoot ku jemy kutunk yakkaxt käjp käjp. Wä'äts tsysäm yaknajaw ku ka't ojts ja jënmaä'any tyu'uwitsy, ojts ja Madero ja zapatistas tja'atsoojjenpetään jëts tja'anëejm ku ja tyujn tkäjptä'äktët jëts ja jä'äy mëte'epety kunääjx ka't tsë'ëk tsë'ëk y'ukjujky'äjtnët, jëts ja mëj jëntsën León de la Barra yakjëntsë'ëkët, jëts akujk jotkujk ja jujky'äjtë'n jatëkoojk tyu'uyo'oty jam mää ja et nääjxwi'nyët mëte'ep txëe'äjtp Morelos. Ka't ja Madero y'ää y'ayuujk ojts

y'ukakmëjpëtäkn, ja'y ja De la Barra jyënämä'any takju'nn jëts ja Ejército Federal nayte'n ja zapatistas tta'änpëjkn, nipën ja Madero tka'ukmëmëtoon, japety ja zapatistas nayte'n y'ampë-jknët, te'n ojts tjawët ku ojts ja Madero jyën'ëenyët.

Ja jëmëjt 1911, ku ja agosto po' kyëxän, jam ja Ejército Federal jyä'tnët mää ja zapatistas, japety ojts ja zapatistas ja'y nyaynëkuwänët, ka't t'ukkupëjknët ku kyäjpxtët myatyä'äktët, ka't ja tyujn ojts t'ukkäjptäknët, ojts ja Zapata kye'eky jëts ka't yakmätst mëet tu'uk mäjtsk ja myuku'uktëjk, Puebla jënkon ojts nyayyu'utsyët. Ja 6 änp noviembre 1911, te'n ojts ja Madero mëj jëntsënë'n yää Nëwemp y'ana'mtsonta'aky, ka'pxy ja zapatistas ijty tnajawët ku ka't yaktama'kxä'änt, ku kuwän ja mëj ana'amë'n ttseky ku ja tyujn tkäjptäkkëxtët jëts ka't y'uktsep-tunëtët. Japety ojts ja Zapata jënämä'any takpëtsimy ku neky yakjä'äty mää te'n ka'pxy yaknaskäjpxët tii te'n ku ja Madero yaknëpëti'iky, jëts te'n ja jää'äy tmëtookukëtët. Japety ojts ja Otilio Montaño, tu'uk jää'äy te'ep yak'ëjxpëjkp, yak'amtey ku ja neky te'n tjä'äty, kajaa ja Zapata mëet ijty nyaymyayy. Te'n ja Francisco Mercado, pën ijty ja Zapata t'ijxy'ejtp, tjamyetsy jëts myatyä'aky:

Ku ijty ja yak'ëjxpëjkp Montaño ja Zapata tmëëtmatya'aky, ejtp ijty yak'amtey ku tu'uk ja neky takkojt mää te'n tkëx-jä'äty jatii te'n ku ja tsep ka't tmastu'utt jëts ka't ja jää'äy tjoo-jt'ätët ku tsäkäajma'tsp ijty eëts ja'y, ku ja jp ja ayuujk jëts ja jënämä'äy mëte'ep nyëkuwäntutëp, japety ja tat Emiliano ojts t'amtey ku tu'uk ja neky kyojt.¹

Te'n ja Porfirio Palacios, te'ep Zapata mëet ojts nyaypëtëk, tjamyetsy ku ja Montaño ojts ja Ayala Jënmä'any ojts tjä'äyy

¹ Rosalind Rosoff y Anita Aguilar, *Así firmaron el Plan de Ayala*, México, SepSetentas, 1976, pp. 35-36.

jam mää tu'uk käjpë'n te'ep txëë'äjtp Jumiltepec, jam Ocuituco nyaykumatsy, jënkon mää ja Puebla mëët nyaytsawä'än'aty. Ojts ja Zapata ja neky tkajpxy jëts ojts ja tkajpxy tmatya'aky mëët ja Montaño. Oojk, ku ojts ja Madero ka't tsuj kyäjpx'atsey tii te'n jyaa'amtootëp, ojts ja Zapata ttanëpëjktääk ku ja neky Ayala Jénmä'any yak'akäjpxpäkt. Jam ojts ja neky jayeen takpëtsëmt mää tu'uk käjpë'n te'ep txëë'äjtp Ayoxustla, jam Huehuetlán el Chico nyaykumatsy, ja xëë näjty yyo'oyy 28 änp, noviembre po', ja jëmëjt 1911. Jajp jatu'uk jä'äy te'ep ojts mëët ja Zapata tsyemptiny, Carlos Reyes Avilés ja txëë'aty, te'n yä'ät tat tjamyetsy ku ja Zapata ojts ja jyä'äy twäämiky jam käjpotp jëts mää tu'uk tëjkë'n ojts t'anëejm (tëë näjty mëët ja Montaño jayeen y'ukmatya'aky):

Pënety ka't tsyë'ekët wa'n tnäxt jëts yä'ät neky t'ësjënkeests-tët... ta ojts ja Montaño ja neky Ayala Jénmä'any tkäjpxtson-ta'aky, yo'ktmëjk jëts te'n kyajpxy tam yë jä'äy te'ep käjpotp yak'ëjxpëjktëp, jam ja Montaño mutsk kipyaaqt puki'py tyan, jëti'nyëm tsyäm ja kipyaaqt jam Ayoxustla tpëjkkë'ëkt. Ojts ja jä'äy ja neky tpatmëtoot, kajaa ojts ttimy'eyjawiët jëts xon-täkpë'm ojts ja neky në'amuk tjënkeetst.

Ku ojts jatëkoojk jam Morelos jyënpett, ka't tyimykumeky'et, Ajuchitlán ojts jyä'ätt, ojts jam Zapata ja teety tyäajx, ja' te'ep jam teety'äjtp Huautla, ta ojts t'anëejm ku ja neky pujxetpy tjaaynäxt jëts may taknëkojtu'utt. May ja neky ojts tkexy mää ja jatu'uk et nääjwi'nyët ja tyëjk tmëët'ätt jam Nëwemp, nayte'n ojts ja neky ja Gildardo Magaña, pën jam Nëwemp nëtënaçyëp, ttamëkax jëts jam taknëkojtu'ut mää yë jä'äy neky japom ja-pom takpëtsimy tii tujnënp jäjtëp. Ja El Diario del Hogar ojts ja'y tkupiky ku ja Ayala Jénmä'any taknëkojtu'ut, jayeen ojts ja Madero t'amtoot pën kyupijkpy ku ja neky taknëkojtu'utët, ojts

ja Madero tkupiky, ja' tsyejkpy ku ja may jä'äy t'ejxtöt ku "mä'ät ja Zapata kyëpäjk".²

Yä'ät neky mëte'ep tsyäm mkajpxpy japety yë' pyëtsimy ku te'n t'ane'emy ja Estrategia Nacional de Lectura jëts në'amuk neky nkäjpxë'n, ku may ja jä'äy nyekykäjpxtët, nayte'n pënety ka't ja meeny jënkääp kajaa ttimymëet'ätt yää Nëwiiny.

² Porfirio Palacios, *El Plan de Ayala. Sus orígenes y su promulgación*, México, s/e, 1949, pp. 53-56; Rosoff y Aguilar, *op. cit.*, pp. 37-38, y Gildardo Magaña, *Emiliano Zapata y el agrarismo en México*, vol. II, México, s/e, 3 vols., 1934-1941, pp. 80-83.

Ja Ayala Jënämä'äny¹

John Womack Jr.

Maxänkajpxyë'n ijty ja zapatistas tjëntsë'ëkët yä'ät neky te'ep Ayala Jënämä'äny txëë'äjtp. Këjxnëp ijty ja noviembre po' ja jëmëjt 1911 ku ojts mëtu'uk'oojk yä'ät neky takjënkokaxë'ëkt jëts mëtékëek po' näjty ja jëmëjt 1918 takye'eny ku ojts jatëkoojk ja neky tpëjkë'knët ku ojts ja jënämä'äny tyuk-miky, ka't ijty ja zapatistas jyëntsëntëjk ja neky ja'y t'ejxt tam ana'amë'n, maxänkajpxyë'n ja neky ijty tjëntsë'ëkët. Kajaa ijty tnëkuwä'änt tii te'n ja Ayala Jënämä'äny kyajpxpy, kajaa ja ää ayuujk tjëntsë'ëkët, ja neky te'n tnëkäjpxp xë'n ja Nëwemp jyujky'äjt takaktu'uyo'oyään. Jam mää y'et nyääjxwi'nyët tnëkuwä'äntët, tii timymutskë'n, jam Morelos jëts Puebla, mëjk ja neky yakjëntsë'ëk, konëm ojts jatu'uk neky kyojy mëte'ep ojts txëë'aty Agua Prieta Jënämä'äny, abril po' ojts kyojy, ja jëmëjt 1920. Kumeky'et, kajaa ojts ja Ayala Jënämä'äny yaknë'ëjxpëk ja'ku jajp ja ää ayuujk ojts yakjä'äyy te'ep ojts ja Reforma Agraria ojts jatëkoojk taktunkpääty yää Nëwiiny.

Yä'ät Ayala Jënämä'äny, ka't ojts pojën yë' kyojy, 50 jëmëjtëp ja jënämä'äny ijty jënë'n yaknëmatyäkn, tam jënë'n ja Juárez ojts ja ana'amë'n, ja ktujkën jëts ja tiiy'äjtën tmëjpëta'aky, jënëen ja Nëwemp tmëjpëta'aky ku ojts ja tsep tyiny mëët ja franceses, jënë'n ja jotmay jëts ja ayo'on nyaxy ku ja Porfirio Díaz ojts

¹ Jajp yä'ät ää ayuujk tsyoony mää ja "Apéndice B", *Zapata y la Revolución mexicana*, México, FCE, Historia, xx, 2017, pp. 435-442.

y'ane'emy jëts ku ja Madero ka't ja ää ayuujk tjëntsë'ek te'ep ojts tnëkajpxy ku ja tsep ojts tsyo'nta'aky. Jeky ojts ja zapatistas tjënmaaty xë'n ttu'ntët jëts ja neky pyëtsë'mt, jawaan kyatäxtujk po'. Ja neky te'ep txëe'äjtp San Luis Jénmä'any ja' ojts ja èxtä'änë'n tpëta'aky, ja neky te'ep ojts jayeen tkupëkt ja marzo po' ja jëmëjt 1911. Te'n te'n ojts nekyetpy t'amtoot ku yakkajx-tékätstët ja jä'äy te'epety ijty jëntsën'äjtëp në'amuk, ku jemy kutunk yakkajxkëxtët jëts ku tsuj yaknëpayo'otyët pënety ja nääjx tnëkuwäntëp. Ka't ja Zapata ojts jyënma'änytëkatsy ey jénë'n ojts tukë'y tsyepa'aky ja agosto po'.

Konëm ojts septiembre po' jyä'äty jëts ojts ja gobierno tsyepotp ojts pyawepyët jam Morelos, tanëm ojts kë'm ja nyeky ojts tjä'äty. Jayeen ojts tu'uk neky takkojt te'ep txëe'äjtp "Memorial que contiene las peticiones de los contrarrevolucionarios al C. presidente de la República, Francisco L. de la Barra". Ey te'n ka't ooy ja mëj jëntsën tjantsyjäwët, jëti'nyäm ijty ja' waanety tjëntsë'ekët, ey te'n oojk ojts jawaan mëjk ja jyënma'äny tpëtä'äkt.

- I. Nmëmëtootëp jëts njëntsë'ejkëp eëts ja Francisco L. de la Barra, mëj jëntsën yää Nëwiiny konëm jatu'uk mëj jëntsën yakkaxt.
- II. Wa'n jatu'uk këta'aky kutunk te'ep tu'uk tu'uk estados ana'mtëp yakkajxpëtsëmkëxt, jëts jatu'uk jëntsën yakka-jxkëxt tam ja jä'äy kë'n ttsoktët ok xë'n ja tseptunp kytunk ttanëpëtakëtët. Nayte'n tkaxtët pën ja tseptunp t'ana'amänp.
- III. Nayte'n eëts n'amtoot ku ja mëj jëntsën tsyepotp kya'aktët te'ep jam ejtëp Morelos, Puebla, Guerrero jëts Wäjkwemp.
- IV. Ku ja kajxtääjk ka't tsyäm tyunët.
- V. Ku ja nääjx wyä'kxt jëts ja jä'äy nayte'n nääjx tmëët'ätët, nayte'n ja tun, ja kojpk jëts ja nëëj te'ep tëë yä'ät tsep tnëpëti'iky.

VI. Nayte'n eëts n'amtey ku ja jëntsën kya'aktöt te'ep ojts ja
yeen yakkexy jëts ku ja ja'äy te'ep ojts yaktsumt ku ja kyäjp
tnëkuwä'änt yakmastu'utöt jëts pujxtéketpy ttapëtsë'mtöt.

Sufragio Efectivo No Reelección.

Sn. Juan del Río, Spbre. 26, 1911.

[Jénke'tsp:] Emiliano Zapata, Eufemio Zapata,
José Trinidad Ruiz, Agustín Quiroz, Jesús Jáuregui,
Emigdio L. Marmolejo, José Cruz, Jesús Navarro,
José Rodríguez, Jesús Sánchez, José Vergara,
Mariano Rodríguez, Próculo Capistrán, Amador Salazar.

Pën ja De la Barra kyutinpy tii te'n y'amtootëp, te'n ja zapatistas
ää ayuujk tpëtä'äkt ku ja tyujn tkäjtä'äkä'änt.²

Kututujk semään ojts ja Zapata tkäjpxwä'ätsy ja jyënmä'äny
jëts tnëkajpxy tii te'n y'amtoopy ja mëj jëntsën Madero jëts te'n
ja tyujn tkäjtä'äkt. Jawä'än ka'pxy ja jyënmä'äny tnaswets nika't
tam ojts septiembre po' tnëkajpxyé'n, japety ja' ku Gabriel Ro-
bles Domínguez ojts pyëtëk ku ja neky ojts tjä'äyy. Ka't nëkoo
nayte'n ttimyne'ek, Morelos ja'y nyëkupejkpy, ka't ja "nëpa-
yo'oyë'n" t'ukkäjpxpätn, ja'y t'amtey ku ja "nääjx ana'amë'n"
y'eyët, jyëntsë'ëjkëp nayte'n ku ja mëj jentsën tkäxt pën jam
Morelos jëntsën'ätp jëts pën ja täjk ijxy'ejtp tkaxp jam.

- 1^a Wa'n ja C. General Ambrosio Figueroa yakpakexy jëts
ka't jam Morelos y'ukjëntsën'äjtnët.
- 2^a Wa'n ja jëntsën tsyaptunp nayte'n jam Morelos kyaknënt,
ja Federico Morales tyunptëjk.
- 3^a Ka't tkumëto'otöt pënety ojts ja tujn tmëpëtë'ëkt ku ja
tsep ojts tsyonta'aky.

² "Memorial de Emiliano Zapata", San Juan del Río, 26 de septiembre
de 1911, Archivo de Genaro Amezcua, Centro de Estudios de Histo-
ria de México del Parlamento Cultural de Condumex.

- 4^a Nääjx ana'amén jempy kojänp jëts jä'äy te'ep kämtunp ja nyääjx nayte'n ke'm jya' yakmo'oty.
- 5^a Wa'n ja mëj jëntsën tsyeptunp jyuwä'knët jëts ja Morelos tmastutnët. Wa'n ke'm ja mëj jëntsën ttanëpëtääk juun tpakaxä'än, ja Zapata jënämä'any tpëtäkp mëet ja myuku'uktëjk ku jëxtijkxy mëkoxk xëe ja'y yaktama'kxtët jëts tsyso'nëtët, te'n tun may'äjtëñ ja Madero yak'am-tey.
- 6^a Ku te'n aya'aky tsysoontët, ja Zapata mëkoxk mëke'pxy jyä'äy mëet ja tyujn taktänä'än, ke'm ja mëj kutunk tnëkä-jpxt mää ttseky ku ja jä'äy y'etët. Kämwemp yä'ät jä'äy y'ijxy'etä'änt jëts ja Ministro de Gobernación t'ana'mänp.
- 7^a Ja Madero ttanëwetsyänp pën yä'ät jä'äy ijxy'ejtp kyo-jpk'ätanpy, ja'y te'n ku ja Zapata ijty tjatseky mëet ja myuku'uktëjk ku Raúl Madero ok Eufemio Zapata yakkaxtët tam kojpkë'n.
- 8ª Yakmo'oyäntëp neky jëts jotkujk nyäxt tyékëtët pënety ojts tsep ttatëkët.
- 9^a Ka't ja General Zapata ja jëntsën jyotmay ttatëkyä'än jam Morelos, y'anëmayanpy ja jyä'äy ku ja jëntsën tjëntsë'ëkëtët.
- 10ª Yäkanpy mäjk mil pes ja Nëwempët myëj jëntsën jëts ja yoj yakkujë'ety mëte'ep ojts yak'ani'kxy ku ja tsep ojts tsyso'nta'aky.
- 11^a Ja kojkp pënety ojts ja tsep taktu'uyo'oty ja' te'n ttanëpëttäkyäntëp pën te'n jam Morelos tänänp tam jëntsënë'n, kuwän ku ja Madero nayte'n ttajotkujk'ätt.
- 12^a Jëxtijkxy mäjk ja jä'äy tujnmëet jam ja Villa de Ayala t'ijxy'etä'änt.
- 13^a Jam Villa de Ayala jëts Jonacatepec ja general Zapata tsyeptunp nyaymukä'änët

Villa de Ayala, noviembre po', 11 änp, jëmëjt 1911.

JA GENERAL EMILIANO ZAPATA³

Kumajtsk semäään ojts ja zapatistas kë'm ja nanyékuwä'në'n jatékoojk taktso'ntä'äkt mëet ja neky te'ep Ayala jënämä'äny txëe'äjtp. Kajaa yaknëmatya'aky pën te'n ojts yä'ät neky tnë-jënmayy. Jaa jä'äy te'ep anämp ku Francisco Vázquez Gómez ojts yé' tjä'äyy jëts ja Zapata⁴ tmo'oyy. Jatu'uk anäntëp ku ja Francisco myëka'ax, Emilio, te'ep ojts jam San Antonio nyaskaak, ja'ëk te'n ojts ja neky ojts taknëkojtu'uty, ja neky te'ep ja Otilio Montaño ojts tjä'äyy, ojts waan tjay'ey jëts ka't nëkoo kupety yakmëto'ot jëtsëk jatékoojk tkajxjënpity jam Morelos jëts yak'akäjpxpäkt⁵. Jaa jatu'uk jä'äy mëte'ep anäntëp ku ja Emilio Vázquez, ja Montaño, ja Paulino Martínez jëts ja Enrique Bonilla, te'ep ijty jaapy jëts ja Diario del Hogar takpëtsëmp, yä'ät ja'äyek te'n ojts ja neky ttamukt jëts tjä'äty⁶. Jatu'uk jä'äy y'anä'änt ku tékëek ja jëtyëjk te'ep jam tso'ntëp Guerrero ojts ja neky tjä'äty, ka't ooy pën ijty y'ejx'atyët (ja Gonzalo Ávila, ja Salustio Carrasco Núñez jëts ja Fidel Fuentes), ku ja neky ojts tjä'äty ta ojts ja Montaño ttamékaxët ja septiembre po', ja jëmëjt 1911⁷. Jaa jatu'uk jä'äy te'ep nëmtëp ku ja Palafox ok ja Soto y Gama ojts ja neky tjä'äty⁸. Yä'ät matya'aky te'ep jakam ok oojk yyäjktëp ka't ooy mëjk ja y'ääts tmëët'ät. Xë'n ja zapatistas tnëkäjpxt xë'n ja neky ojts y'ey ja' te'n jawaan kajaa tsoopätp. Te'n kë'm ja zapatistas tmatyä'äkt

³ Yäjp yaknëmatya'aky Gildardo Magaña, *Emiliano Zapata y el agrarismo en México*, vol. II, México, Editorial Ruta, 2a. ed., 1951, pp. 65-66.

⁴ Ramón Prida, *De la dictadura a la anarquía*, 2^a ed., México, Ediciones-Botas, 1958, p. 382.

⁵ Teodoro Hernández, "La verdad sobre el zapatismo", *Mujeres y Deportes*, 13 de febrero de 1937.

⁶ Francisco Cosío Roberto, "El dragón de dos cabezas. Zapata y Pascual Orozco", *Mujeres y Deportes*, 6 de marzo de 1937.

⁷ Arturo Figueroa Uriza, *Ciudadanos en armas. Antecedencia y datos para la historia de la Revolución mexicana*, 2 vols., México, B. Costa-Amic, 1960, vol. I, pp. 275-276.

⁸ Tam ja Gates jajp *World's Work*, abril de 1919, p. 658.

ku kajaa ja Zapata ojts y'ampiky ku jajp nekyetpy ojts tkajpxy ku te'n ja jä'äy y'anä'änt ku japetyék ojts nyéjkxt jam Morelos jëts Distrito Federal mëet ja tyujn ku myaatsä'änt, japety ojts ja Zapata ja Montaño t'anëmayy ku tu'uk neky tak'eyët mää yaknëkäjpxt tii jënmaä'any jëte'n nyepëtëktëp, ku ka't ma'tspëp yë' jyä'äy'ätt. Ojts te'n ja zapatistas kyojpktëjk tmatyä'äkt jëts ja Montaño mëet ja pyëtëjkëp ojts ja neky jayeen tjä'äty. Ku noviembre po' ojts y'ejxta'aky, ojts ja Zapata ja neky tka-jpxy aya'aky, kajaa ojts ja' ttajotkuk'aty, ja'y ku ka't ijty ja neky t'ukakpëtsämän ja ku te'n ijty tjënmayy ku tutä'äänp ja ää ayuujk mëet ja Robles Domínguez. Ku ka't ojts ja ää ayuu-jk tyu'uwitsy, ojts ja Zapata jëts ja Montaño kya'akt jëts ojts yukotp nyayyu'utsyët jam jënkonamPy Puebla mää tu'uk ja käjpën te'ep txëe'äjtp Miquetzingo. Jam ojts ja neky jatëkoojk tjay'eyët. Ja jënmaä'any te'ep ojts jajp yakkëxjä'äyy ja' ja' te'ep ja Zapata jyënmaapy ku ja myuku'uktëjk ttajotkujk'ätä'än, ja Montaño ojts ja ää ayuujk ka'pxy tkëjxjä'äyy. Ku ojts ja neky ojts tjaaykëxt ta ojts ja Zapata ja myuku'uktëjk mëet myaymi-ky mää tu'uk käjpën mëte'ep txëe'äjtp Ayoxustla, jam ojts ja neky ttukmëtey ja myuku'uktëjk jëts ojts ja neky tjënkeetst. Ta te'n ojts ja Zapata ojts nyéjkxn jam mää jä'äy may tmëet'atyen jam Morelos, jënkon mëet Huautla, jam ojts tu'uk ja teety ja neky pujxetpy taknaxy, kanäæk ojts taknëkojtu'uty. Ojts jatëkoojk jam Nëwemp tkexy mää jatu'uk et nääjxwi'nyët tyëjk tmëet'ätët, nayte'n ojts ttamëkax ja Gildardo Magaña, tu'uk jä'äy te'ep jam Nëwemp pëtëjkyëp. Te'n ojts ja kajpxy ttamëkexy ku ka't ja Madero mëet y'ukmatyäknët jëts ku ja neky tkäjpxwä'kxt. Nipën ojts ja neky tkatseky takpëtsë'mt jam Nëwemp, ja'y ojts ja Bonilla tkupiky ku jajp takpëtsë'mt mää ja Diario del Hogar, jayeen ojts ja Madero t'amtey pën kyupijkpy ku ja neky pyëtsë'mt.

"Nejt —nëm ja Madero ojts wyä'äny— wa'n yë neky tpëtsimy jëts né'amuk yë jä'äy tnajawët ku mää'ät yë Zapata kyëpä-

jk”, te’n te’n ojts ja neky pyëtsimy ja 15 änp diciembre po’, pojën ojts ja neky nyayto’kkixy.⁹

Ka’t ooy ja neky ja jënma’äny taktuta’aky, ka’t te’n ja neky jyä’äyy tam jam Nëwemp ja neky yakjä’äyé’n, “amääy” ja neky kanääk jëejp matya’aky. Maktäxk ja zapatistas jyënma’äny jajp tyëkatsy nekyotp. Mëtu’uk ku ka’t jam ja’y ja Zapata tnëjénmatty ja Morelos ok Morelos jyénkon, te’n ja jënma’äny tpëta’aky ku tukë’y ja Nëwemp tnëjénmatty ku ja ana’amën tyëkätst. Mëmajtsk, ka’t ja’y ttsokt ku ja nääjx te’ep ojts jääy pyëjkxyët jyënpett, te’n ja jënma’äny tpëtä’äkt ku pyëjkxyäntëp nääjx ja jääy te’ep nökoo kajaa nääjx ttimymëet’äjtëp natyu’uk, pën ka’t tkupëkt, kuwänkejxp ja nääjx takwä’kxä’änt. Ku ja maderistas tmätstöt, ka’t jääy tsumä’äntëp, te’n ja’ tpëtä’äkä’änt tam jëkeexy kajaa ja peky tée ttatékët ku ka’t ja zapatistas nyeky yakjëntse’ëkët. Mëmäktäxk ku te’n ja jënma’äny tpëtä’äkt ku ka’t ja kutunk nipën tkakaxä’änt konëm ja tsep tmëmatä’äktët. Nipënnëm näjty ja jyënma’äny te’n tkapëta’aky, ok wa’n ja’y ja’ te’ep yaktejtëp anarcosindicalistas, nipënnëm te’n ja jënma’äny tkapëtä’äky ku te’n ja tsep tükëek jëmëjt taktu’uyo’oyä’änt. Yä’ät Ayala Jënma’äny te’n takkaxi’iky ku ja jääy pënety kämtuntëp tée ja jyënma’äny taktekäjtsnët, mëjk ja jyënma’äny tpëtäknët, ojts ja jääy te’ep jam Nëwemp ijty kutunk’äjtëp jotmay tyatékët jëts jantsy mëjk ja zapatistas jyënma’äny ojts tjawët.

Kaxë’kp ku jatu’uk neky ojts nayte’n tkäjpxt jëts ja Ayala Jënma’äny ojts takkojt. Ja Tacubaya Jënma’äny ojts kyojoj jëts ja Emilio Vázquez yakpukäjpx ja’ ku mëj jëntsën ja’ ttseky tyékët,

⁹ Magaña, *op. cit.*, pp. 80-83. Ja Porfirio Palacios ja ayuujk te’n tpëtäkp yäjp Emiliano Zapata. *Datos biográfico-históricos*, México, Libro Mex, 1953, pp. 62-63, jëts *El Plan de Ayala. Sus orígenes y su promulgación*, 3a. ed., México, s/e, 1953, pp. 47-48, 57- 61; Serafín M. Robles, “Semblanza del Plan de Ayala” jëts “El Plan de Ayala. Cómo fue el juramento de este histórico documento”, *El Campesino*, enero de 1950 y diciembre de 1954; y Marte R. Gómez, *Las comisiones agrarias del sur*, México, Librería de Manuel Porrúa, 1961, pp. 93-96.

31 änp octubre po' ja neky ojts pyëtsimy, ja jëmëjt 1911. Ja' ja neky kyajpxpy xë'n ja Madero ja jyënmaäny ojts taktékatsy jëts ku y'ey ku ja tu'uk mëka'ax te'ep Vasquez xyëenékon'äjtëp yakpukäjpxët, ja'ëk te'n ja jënmaäny ka'pxy taktu'uye'epy tam ojts 1910 yaktanëpétääkë'n. Yakpätp yä'ät jënmaäny nate'n ja jp mää ja Ayala Jënmaänyë'n, nayte'n tam jëkeexy ja ää ayuujk tjaynaxyë'n mää ja zapatistas nyeky tsonta'akyë'n, mää ja mëtu'uk pikyë'n. Ja Paulino Martínez nasjäw ojts tkäjpxt jayeen pënyet ojts ja Tacubaya Jënmaäny tjä'aty, ojts yä'ät jä'äy ja neky tjëniitsy jëts namyä'äyëp nayte'n mëët ja jä'äy pën ojts ja Ayala Jënmaäny ojts tjä'aty. Ojts nasjäw mëët ja Zapata tmatya'aky tii te'n kya'eyjä'wëtëp jëts te'n ojts nyapukäjpxët ku kajaa ja Madero yak'änpikyët, japety ja y'ää y'ayuujk tyukwitsy. Ojts nasjäw ja Tacubaya Jënmaäny jam jyä'aty mää ja zapatistas tsyënaatyë'n japety ojts ja tpa'ejxt ku kë'n ja nyeky ojts takkojt. Kaxë'kp nayte'n ku ojts ja zapatistas tnajawë't tii neky te'n ja Partido Liberal ijty yakwä'kxtëp, tii te'n ojts tnëkäjpxt ja jëmëjt 1906 jëts ja neky te'ep ojts takpëtsëmt ja 23 änp diciembre po' ja jëmëjt 1911 ku ojts ja jä'äy t'anëmaaty yakxon ku anarcosindicalista nyaytiyyët jëts ku ja nääjx takwä'kxtët, ku ja tuntääjk na'amuk tyu'nt, ku kumuuny ja nääjx jyënpett¹⁰. May ja jënmaäny te'ep ja liberales ojts ja septiembre po' tnëkäjpxt ja jp nayte'n kyaxi'iky mää ja Ayala Jënmaänyë'n. N'uk'ejxë'n ku majtsk'oojk yaknëkajpxy ja tsep, ja tsä'ätsy, ja né'ëjpy, ja jëen, ja ayo'on tam ja Partido Liberal ejtp tnëkajpxy mää ja neky te'ep yakwä'kxtëp. Nayte'n ja jënmaäny ku te'n ja nääjx wyä'ktx jëts kumuuny tyu'nt, nay ja Liberales ojts ja jayeen tjënmaaty (mak-täxk ok mëkoxk jëmëjt ja' jënë'n nyëkäjkxtëp, jawaan kajaa ku ja neky diciembre po' ojts takpëtsëmt), ja Liberales jëts ja zapatistas ojts ja jënmaäny te'n tpëtä'äkt ja jëmëjt 1911. Nay't'en,

¹⁰ Yäjp ja neky x'ejxt véase Ricardo Flores Magón, *Vida y obra. Semilla libertaria*, 3 vols., México, Grupo Cultural Ricardo Flores Magón, 1923, vol. II, pp. 36-45.

ojts ja liberales y'anä'änt ku jantsy ey ku na'amuk nyaymukëtët jëts nayte'n ja zapatistas ja jënmaä'any ojts tpëtä'äkt: tékatsyé'm ja Madero, ku ojts ja nyeky takpëtsimy ja'y ojts ja myëkukäjp tmëkajpxy te'ep nayte'n Nëwempët tsënaatyëp, ja Ayala jënmaä'any tékatsy ojts ja ttiny, "atom tu'uk mëka'ax" te'n ja jä'äy ojts txëekuyä'äxt. Nayte'n yaktinpy ja Ayala Jënmaä'any ää ayuujk mëte'ep ijty ja liberales nayte'n yaktuntëp: dictadura, justicia, tirano, déspota, cadenas, esclavos, yugos, bienestar, patria. Jëts nayte'n ja ää ayuujk te'ep yaktuntëp tam ja "Libertad, Justicia y Ley" mää ja Ayala Jënmaä'anyë'n, kajaa tu'uky nyaypaaty mëet ja ää ayuujk te'ep ja liberales ojts taktunt ja jëmëjt 1906 "Reforma, Justicia y Ley". Nayte'n may ja liberales pënety ojts jam jayeen y'ett mää ja zapatistas kyäjpë'n, japety nasjäw ku tu'uky ja y'ää y'ayuujk taktunt, jëts japety ku t'uk ja neky takwä'kxt te'ep txëe'äjtp Regeneración, ojts ja Zapata jëts ja Montaño ja neky tkäjpxt, jam ja neky tsyoony Nëwemp.

Ey te'n may ja jënmaä'any taktunt, kajaa kë'm ja jënmaä'any ojts tjuutt. Ey te'n ja Vásquez jyënmää'any ojts ja zapatistas taktunt, ja Ayala Jënmaä'any ka't ja Vásquezëp tnëkupeky, ey te'n may ja jä'äy te'n ojts tjajantsyjäwët. Pën ja Emilio te'n yakpëtëjkë'p, ¿jatii ku ka't wä'äts tkakajpxy pën yagnajä'wëp ku ja vazquistas kajaa ja pëtëjkë'eny ttsokt? ¿Jatii ku ja Morelos y'u'nk y'anä'äjk ka't ja Emilio o ja Francisco nitu'uk'oojkë'n tka? ¿Jatii ku ojts tju'ejxt ja kojpk te'ep kajaa ja Emilio mëet tsyëptiny, ja Pascual Orozco? Jëts ey te'n ja në'ejpy, ja tujn txëekuyä'äxt ka't ja Ayala Jënmaä'any jyëte'n tam ja liberales jyënmää'anyë'n. Kajaa jëkeexy ja anarcosindicalistas ttaxe'ekt ku ja neky tnëkajpxy ju ja käjp jëts ja Tyos ojts ja tsep ja nëkuwä'änë'n taktsontä'äkt ja jëmëjt 1910, ka't ooy tnëkajpxy ja neky ku jaa jä'äy te'en mëtuntëp te'ep yaktejtëp proletariado industrial jëts anäntëp ku kakëjé'm ja nääjx jëts ja pëkta'aky yakmëtät tu'uk tu'uk käjp tu'uk tu'uk jä'äy. Ka't ja tnëkäjpxt ku ja kumeeny jä'äy mëet ayoop jä'äy tsyëptu'ntët, nyëkajpxy ja' ku ja jä'äy pyukäjpët te'ep jatu'uk et nääjxwi'nyët ejtëp, ja te'ep wijy jam Europa

eduardiana jëts Estados Unidos mëët ja myëj jëntsën te'ep txëe'äjtp Taft. Ja liberales ojts nayte'n jënmaäny takpëtsëmt te'ep mëët nyappääty te'ep ja kämwempët jyénmaatyëp: "Terra y libertad", jëts ja'y ja Ayala Jënmaäny ojts jatu'uk ayuujk taktapukonët: "Reforma, Libertad, Justicia y Ley".

Ja Ayala Jënmaäny kë'm jënmaänt ja', tëkajtsp mëët jatu'uk neky te'ep ojts jayeen yakjä'ay yää Nëwiiny. Ja mëtutujk jënmaäny, ja mëjëxtujk jëts mëtuktujk mää tnëkajpxyë'n ku xë'n ja nääjx wyä'kxt, ka't ja jatu'uk neky tnëmatyä'äkt, kë'm jënmaäny ja'. Ja mëtuktujk jënmaäny mää tnëkupoktë'n ja tëxytyëjk jëts ja mutsk'anä'äjk te'ep ku'ooky ka'tnëm näjty jatu'uk neky jatu'uk jënmaäny tkanëkajpxy. Nika'tnëm ijty jatu'uk neky tmatyä'aky xë'n yaktu'nt pënety ka't ja nékuwä'änë'n ja tsep tpanijkxy tam ja Ayala neky tnëkajpxy mää ja myëmäjk jënmaänyë'n.

Tii jawaan kajaa tsoopätp mää yë Ayala Jënmaänyë'n, yë'ku tsuj tnëkajpxy xë'n ja jujky'äjtë'n men pat tyu'uyo'oyy. Jatu'uk neky ok jënmaäny te'ep ojts jayeen yakjä'ayy ka't ooy tnëkäjpxt xë'n ja jujky'äjtë'n jayeen tyu'uyo'oyy yää Nëwiiny, ja' ja'y jyamyajtstëp mëte'ep nämnëm jäjtp këpajtp. Mää ja neky te'ep txëe'äjtp San Luis Jënmaäny waan ja'y tnëkajpxy xë'n ojts ja Porfirio Díaz jtjä'ayy La Noria (1871) jëts ja Tuxtepec Jënmaäny (1876); yë Ayala Jënmaäny tékatsy yë', nyëkajpxpy ku kajaa ja Madero tyékeyy ku ka't ttimypatiny ja jantsy ey Código de 57, ku ja Ayutla jää'ay nyë'ëjpy ojts ja mëët yakjä'ayy, nayte'n ja Ayala jënmaäny wyä'äny ku ja nääjx wyä'kxt jëts yakpëjkxyët pënety kajaa nääjx nëkoo ttimymëët'äjtëp "tam ja Juárez te'ep jënë'n yakjamajtsp ja nääjx ja tsäjptëjk ojts tpëjkx, jëts te'n ojts ttiiytiny ja jää'ay te'ep mëj këjxp ijty jyä'äy ätt jëts te'ep ayoop jää'ay kajaa tak'o'kkëtäkp. Nimää ja Ayala neky tka'aktiny ää ayuujk tam "paz", "progreso" ok "democracia", ja ää ayuujk te'ep yaktuntëp pënety akäts mëj käjpotp ejtëp. Ka't ja'ëp tmatyä'äkt, ja myatyäktëp xë'n "jatëkoojk kë'm nnay'ana'amë'n" yää Nëwiiny, jëts majtsk'oojk ttimynëkajpxy ku ja yaktsojkp "ku jotkujk njujky'äjtë'n", ka't mëtu'uk'oojkëp

ja jënämä'äny te'n ijty jyaapëtsimy yää Nëwemp, tam ja siglo XVI ojts tsyso'nta'aky, jatëkoojk ja siglo XVIII mëet ja borbones, tam ojts ja Humboldt t'akäjpxpakyë'n, yäät ey jënämä'äny ojts nayte'n yakmatya'aky ku ja Nëwemp ojts apiky ja jyujky'äjtë'n taktsonta'aky ey te'n ojts yakjaaytëkeyy ku ja Porfirio Díaz ojts myëjjëntsën'aty. Jekyëp jënämä'äny te'n ja Ayala Jënämä'äny jatëkoojk nyëmatyakpy, te'ep tseyë'p yää Nëwiiny tso'ntäkp, kajaa ja Ayala Jënämä'äny ojts tsuj yakkupiky, ja' ku te'n may ja jääy te'ep te'n jyënmä'äny nayte'n tpëtäktëp yää Nëwiiny etotp. Pën ka't tsuj tnëjënmayët xë'n men pat ja jujky'äjtë'n yää tyu'uyo'oyy, ka't ja Ayala neky ojts tmëjpëtääkt.

Ja jënämä'äny te'ep kumä'änyë'n yakmëtoop jajp mää ja Ayala nekyë'n, Montaño ojts ja' te'n tjä'äyy. Kum yak'ëjxpëjkp ja', waannaxy ja' yakmëjëyy, apiky ja neky ojts t'ëjxpiky te'ep ijty tunp ku ja Porfirio Díaz ijty y'ane'emy jëts ja' ijty yaktinpy ku yak'ëjxpiky, kajaa ja Montaño ja jujky'äjtë'n ijty t'ayooj, jawaan tsuj ijty tjametsy xë'n ijty tseyëp ja jujky'äjtë'n tyu'uyo'oyy. Ja mëj ana'amë'n jyënmä'äny ijty ttukjënmäjyëp ku tsuj ijty ja jujky'äjtë'n tseyë'p ojts tyu'uyo'oyy. Te'n te'n tpëta'aky ku ja Díaz ojts tsuj ja ana'amë'n taktu'uyo'ooy tam jatu'uk jääyë'n te'ep ojts yää Nëwiiny y'ana'amt, jëts te'n ja Diaz tsuj yakjamyatst. Jayeen Hidalgo, jatëkoojk Morelos, jatëkoojk Juárez jëts jatëkoojk ja' te'ep jawaan mëjk jawaan tsuj jëntsën'äjtp, ja' te'ep ja Juárez ja jyënmä'äny taknëjkxp taknäjxp, ja tat Porfirio¹¹. Jëts te'n ijty tñasjäwët ku tam ja Habsburgoë'n te'n ja Díaz yaktakumayy ja ana'amë'n, jëts ku ja' nejt ijty ttajä'äjtënyëp ja Ramón Corral, ja'y ku jantsy meeny yukkenpy ijty yäät ja'äy. Pënety jam kä-mwemp jëts tëe y'ëjxpëkt, tam ja Montañoë'n, kajaa yäät jääy ijty tyimytëkatsy. Ka't ja Científicos ijty ooy kajaa yaktsokt, jawaan tsuj ijty tjäwë't ku ja jääy te'ep ijty jekyëp ojts jyujky'ätt y'ana'amt, tam ja Juárezë'n. Ku ojts yakxëëtiny ja Villa de Ayala

¹¹ Kajaa ijty yäät neky yakkajpxy: Manuel Payno, *Compendio de la historia de México*, 6a. ed., México, Imprenta de F. Díaz de León, 1880.

ku tu'uk mëke'pxy jämëjt takapety, ojts ja Montaño kajaa txëë-tiny pën tëe nyäjxnët, pën ojts tøyé'p jyëntsën'ätt, jëts ojts kajaa tak'okkëta'aky pënety tsyäm kojpk'äjtëp.

Nayte'n ja Zapata ojts t'ejxtä'äyy pën nyë'ejxtu'utp jëts te'n jyä'äy'ät tam kojpkë'n. Ojts tu'uk jä'äy jam yak'ëjxpiky ku myutsk'aty jam Anenecuilco, ja yak'ëjxpëjkp ojts tsyëptiny ku ja franceses ojts yää jyä'ätt Nëwemp, jëts ka'pxy ja Zapata tjamyetsy tii ojts yaktanë'ejx¹². Majtsk ojts ja Zapata tsyukum tsyëptunt ku ja franceses ojts jyä'ätt, jam ojts Puebla tsyëptunt, jyamyejtspy ja Zapata ka'pxy tii ja tsyukumtëjk ojts tmatyä'äkt. Ku ja Zapata mëët jä'äy kyajpxy myatya'aky jyamyejtspy ja Hidalgo, ja Morelos jëts ja Juárez. Kojpk ja Zapata tsyëen jëts japety nayte'n ojts t'amtey tnë'ejxpëk xë'n ja jujky'äjtë'n yää Nëwiiny men pat tëe tyu'uyo'oyy, nyaja'wë'p xë'n ja nääjxnëneky tyu'uyo'oyy, mää ja neky tsyoony, ka'pxy ja Zapata tnajaw tii te'n ja jä'äy tøyé'p ojts tnëkuwäntu'utt, jatii ku ojts tsyep-tunt. Te'n ja Zapata jëts ja Montaño tjënmaaty ku ja neky Ayala Jënmä'äny ja käjp ja nyëkuwäntipy, ku käjp jya'ajtpy ja neky, tu'uk ja neky tam tu'uk ja käjp.

¹² Porfirio Palacios, *Emiliano Zapata*, p. 18, y Joaquín Páez, *El Sol de Puebla*, 2 de abril de 1951.

Xë'n ja Ayala jënämä'äny
ojts yakjä'äyy jëts xë'n
yää yakjaynaxy¹

¹ Plan de Ayala, (edición facsimilar), México, Segob, 1979.

Plan de la Villa de Ayala

Plan Libertador de los hijos del Estado de Morelos, affiliados al ejercito Insurgente que defienden el cumplimiento del Plan de San Luis Potosí con las reformas que ha sido conveniente aumentar en beneficio de la Patria Mexicana.

Los que suscribimos constituidos en junta revolucionaria para sostener y llevar á cabo las promesas que hizo la revolución de 20 de Noviembre de 1910 proximo pasado, declaramos solemnemente ante la faz del mundo jurado que nos juzga y ante la nación á que pertenecemos y amamos, los principios que hemos formulado para acabar con la tiranía que nos opresionó y redimir á la Patria, de las dictaduras que se nos impusieron las cuales quedan determinadas en el siguiente Plan.

1º Teniendo en cuenta que el pueblo Mexicano acudillado por Dr. Francisco I. Madero fué á devamar su sangre para reconquistar sus libertades y vindicar sus derechos, principios que juro defender bajo el lema de "Sufriro, Pectro y Refector", ultrizando la fe, la cinta, la justicia y las libertades del pueblo, teniendo en consideracion que ese hombre há que nos referimos Dr. Francisco I. Madero el mismo que inició la practicada revolución el cual impuso por norma su voluntad e influencia al gobierno provisional del expresidente de la Republica Dr. Dr. Francisco H. de la Barra, por haberle clamado el pueblo su libertad causando con este hecho numerosos derramamientos de sangre, y multiplicadas desgracias á la patria de una manera solapada y ridícula, no teniendo otras miras que satisfacer sus ambiciones personales sus desmedidos, intentos de tiranía y su profundo desprecio al cumplimiento de las leyes existentes, emanadas del inmortal Código de 57 escrito con la sangre de los revolucionarios de Ayutla, teniendo en consideracion que el llamado jefe de la revolución libertadora de Mexico Dr. Francisco I. Madero no llevó á feliz término la revolución que

Villa de Ayala Jénmä'äny

Estado de Morelos y'u'nk" y'anä'äjk yää't neky tjaatyëp, pënety tseptuntëp tu'uk muk mëet ja ejercito Insurgente, pënety t'amtootëp ku ja neky te'ep txëe'äjtp San Luis Potosí Jénmä'äny yakmëmëto'ot, nayte'n yak'amtey jatû'uk ja tunk ja jénmä'äny jëts yë Nëwemp tyekätst, jëts myatä'äkt. Pënety yää't neky tjënke'tstëp jëts tmëmëtootëp tëe eëts tu'uk muk nnaymiky tam junta revolucionariae'n jëts yakkutyu'nt ja jénmä'äny te'ep ojts yaknëkajpxy ku ja 20 änp noviembre po' jëmëjt 1910 ojts npëtë'ëjkye'n, tsyäm eëts tiiy kujk na'amuk ntukmëtoot, pënety jatû'uk et nääjxwi'nyët ejtëp jëts pënety yää Nëwiiny tsënatyëp, ja Nëwemp te'ep kajaa eëts ntsojktëp jëts mää eëts njujky'äte'n, yää't eëts nnëkäjpxtëp jëts ka't n'ukkupëjkënye'n ku nëkoo ja jëntsëntëjk xtû'unë'n, ku atom ja n'et nnëkuwä'änë'n, ku ka't nakmatääjkë'n pënety tu'uk teny ana'amäntëp, tsyää eëts nnëkajpxy tii te'n yaktu'np jëts nnay-nëkuwä'änë'n, tsyää eëts ja Jénmä'äny npëta'aky.

1o. Jamyejtsyë'n ku atom tam Nëwempët jä'äyë'n ojts atom ja né'ëjpy nyojxyë'n jëts ojts ja Madero npanijkxyë'n jëts te'n atom jatëkoojk ja jotkujk'äjtë'n nmëet'äjtë'n, jëts ja tiiy'äjtë'n jyënpett, jëts yakmëmëto'ot ja jénmä'äny te'ep anänp "Sufragio Efectivo no Relección"; kajaa ja Madero ja jénmä'äny tëe taktekatsy, ka't ja y'ää y'ayuujk t'ukjëntsë'ëjkye'n, ka't t'ukjëntsë'ëjkye'n ja tiiy'äjtë'n, ja käjp jyënmä'äny, yää't jä'äy Madero yë' ojts ja tsep ja nëkuwä'änë'n ojts t'ëx pojë'n, jëts jatëkoojk kë'm kutujkë'n tkexy tam mëj jëntsëne'n jenë'n Nëwemp ja Lic. Dn Francisco L. de la Barra, ojts ja Madero may jä'äy pyëtëk jëts ja' xnëkuwä'änë'n, ku ja tsep ojts taktsonta'aky, may ja jä'äy te'ep kajaa né'ëjpy tyoxt, kajaa ja ayo'on ojts tsyonta'aky yää atom etotp ku nëkoo te'n tyimy'atë'ëtsy, jëts kë'mtam ja Madero nyapëtëk, japeyëm ja tsep taktsonta'aky jëts kë'm ja jyënmä'äny taktu'nt, jëts kë'm natyu'uk y'ana'amt, japey ka't tjëntsë'ëk ja anä'ämë'n te'ep txëe'äjtp Código de 57, te'ep jyujky'äjtë'nkëjxp tnëkuwä'änt ja jä'äy te'ep ojts jam Ayutla pyëtë'ëkt, japey te'n eëts ayuujk npëtä'äkt ku ja Revolución kyokpk, ja Madero, ka't ka'pxy ja Revolución tëe taktu'uyo'oyy,

gloriosamente inicio con el apoyo de Dios y del pueblo,
que dejó en pie la autoridad de poderes gubernati-
vos y elementos entrompidos de operacion del Gobierno
dictatorial de Porfirio Diaz, quién no solo ni pudieron ser
en manera alguna la última representación de la
soberanía nacional, y que por ser ^{los} adversarios ~~nuestros~~
~~nuestros~~ y de los principios que hasta hoy defendí-
mos catalogando el malo uso del Poder y abiriendo
nuevas heridas al seno de la Patria para darle a be-
ber su propia sangre, teniendo en consideración que
el supradicho Sr. Francisco I. Madero, actual presidente
de la República trató de claudicar del cumplimiento
de las promesas que hizo a la nación en el Plan de
San Luis Potosí, sonando las ciudades promesas a
los convenios de Ciudad Juárez ya nullificando para
quien lo matando a los elementos revolucionarios que
le ayudaron a que ganara para el alto puesto de Presi-
dente de la República por medio de sus falsas pro-
mises y numerosas troneras e intrigo a la Alcaldía
teniendo en consideración que en tantas veces rege-
tido don Francisco I. Madero a tratado de ocultar
con la fuerza bruta de las bayonetas y de ahogar
en sangre a los pueblos que le pidieron, solicitaron, exi-
gieron el cumplimiento de sus promesas en la revolución,
llamandolos bandidos y rebeldes, ordenando d'una
guerra de exterminio sin conceder ni olorgar ninguna
de las garantías que prescriben la razón, la justicia
y la ley. Teniendo en consideración que el Presidente de
la República Sr. don Francisco I. Madero a hechic del
Supagio Electivo una sanguinaria burla al pueblo, ha
insinuando contra la voluntad del mismo pueblo en la
vice presidencia de la república al Dr. José María Pino
Suárez, traí a los gobernadores de los Estados designa-
dos por él, como si llamado General Ambrosio Muñoz
verdugo y tirano del pueblo de Morelos, y así entiendo en
contradicción cuando con el partido elección hacenda-
dos feudales, y casiques, opositores enemigos de la revolu-
ción proclamada por el a fin de forjar nuevas cade-

ja Revolución te'ep ojts tsyonta'aky mëet ja Tyos jëts ja käjp pyëtëjkë'n, ey te'n ojts te'n jyatiny jyajaty, nitii ojts jatëkoojk tkayatkëcatsy, ka't ojts tapawepy pënety ijty ana'mtëp, pënety ojts kaja ya tsënä'äyë'n takmä'ätt ku ja Porfirio Díaz ojts jyëntsën'aty, xë'n yakkupëkt ku ja jä'äy tinyë'm y'etët jëts ja' Nëwemp tnëtëna'atyët, japety ëëts ja nmëtsep'att, ti'nyë'm ëëts ja ey jënma'äny nnëkuwä'änt, ja jä'äy te'n yä'ät Nëwemp takmä'tp jëts taktsäätsyëp jëts kë'm ja nyë'ëjpy ttuk'uuky; japety te'n ëëts nnëkäjpxt ku ja Tat Francisco I. Madero, te'ep tsyäm yää Nëwiiny mëjjëntsën'äjtp, ka't tée tkutyiny ja jënma'äny te'ep ojts ja kyäjp ttajënwän mää ja neky te'ep txëë'äjtp San Luis Potosí Jënmä'äny, ja' ja'y tsyäm pyatinpy ja Ciudad Juárez neky te'ep ka't y'uktsoopätn, ja'y nayte'n jä'äy tpa-peeden ok tnaky'o'ojkë'n pën ojts pyëtëk jëts pën ojts pyukäjpx jëts mëj jëntsën jyënpett, nëkoo ojts ja'y y'ënta'aky, nëkoo ojts ja'y jä'äy ttukjantsyjäw jënmä'äny te'ep ka't tsyäm t'ukpanëjkxn; tsyäm ëëts nnëkäjpxt ku ja Tat Francisco I. Madero nyë'ëjpy taktaxy jëts tujn takmata'aky ku ja käjp y'amtey tii te'n tyinpy yakapääjtëp, jatii ku ka't ja jayeen jënmä'äny tpatiny, jatii ku pën y'amtey ja'y y'anä'äny ku ma'tsp ja jä'äy ku ka'ey jä'äy ja', ku wa'n yaktiitytunt, jëts ka't tsuj tpayo'oyy tam ja mëj anä'ämë'n tnëkajpxy: Te'n ëëts nnëkäjpxt ku ja Mëj Jëntsën Tat Francisco I. Madero ja'y ja käjp ttaxi'iky jëts në'ëjpy ttukji'kxy ku ja jënmä'äny Sugragio Efec-tivo tkäjpxpääty, kë'm nyay'ane'emy ku tkexy ja Lic. José María Pino Suárez jam vicepresidencia ey ka't ja kyäjp te'n tjatseky, kë'n nyay'ane'emy nayte'n ku yää Morelos tkexy tam jëntsënë'n ja General Ambrosio Figueroa, kajaa ëëts ja xmëtëkeyy, ja'y yë Madero mëet ja kumeeny kunääjx jä'äy mëet nyapiky, ja te'ep ojts ja Revolu-ción jayeen t'uknëpëti'iky, jëts jatëkoojk tsyäm

mas y de seguir el molde de una nueva dictadura, mas opresiva y mas terrible que la de Porfirio Diaz, pues ha sido claro y patente que ha ultrajado la soberanía de los Estados consultando las leyes sin ningun respeto a los intereses, como ha suscrito en el Estado de Morelos y otros, conduciendolos a la mas orroiosa arraigada que registra la historia contemporánea por estas consideraciones declaradas al sucesor Francisco I.

Madero insiste para realizar las promesas de la revolución de que fue autor, encaracolando gobernante por no tener ningún respeto a la ley y a la justicia de los pueblos y trabajos de la Patria, por instarla a unir y juntar humillando a los mexicanos que desean sus libertades, sorprendiendo a los científicos, hacendados y casas que nos eran vizcianas, y de lo que comienza a mover la continuidad de la revolución, iniciada por él hasta conseguir el derrocamiento de los poderes dictatoriales que existen.

2º Se destaca y es el jefe de la revolución al caudillo Francisco I. Madero y como presidente de la República por las razones que a continuación expresan, probando el derrocamiento de este funcionario.

3º Se reconoce como jefe de la Revolución licenciado al Ilustre General Pascual Orozco, 2º al Caudillo Dr. Francisco I. Madero, y en caso que no acepte este delicado puesto, se le considera como jefe de la revolución al Ciudadano General Emiliano Zapata.

4º La junta Revolucionaria del Estado de Morelos manifiesta a la nación la forma y proyecto que hace suyo el Plan de San Luis Potosí don las adiciones que a continuación se expresan en beneficio de los pueblos oprimidos, y si hace de ejemplar de los principios, se defiende hasta vencer o morir.

5º La junta Revolucionaria del Estado de Morelos no admitirá transacciones ni compromisos políticos, hasta no conseguir el derrocamiento de los elementos dictatoriales de Porfirio Diaz y Dr. Francisco I. Madero, pues la nación está cansada

nayte'n y'ane'emy tam ja jä'äy te'ep ojts t'uk'ëjxju'tpëtsimy, ka't nayte'nep ja'y, jawaan kajaa te'n tsyäm y'atë'ëtsy nika't ja Porfirio Díaz; ka't tu'uk tu'k ja estados tjëntsë'ëk, ku ka't ja ana'amë'n tjëntsë'ëk, ka't ja jä'äy jyuujky'ajtë'n tjëntsë'ëk tam te'n yää Morelos y'atë'ëtsy'e'n ok jatu'uk et mää te'n ja'y ja tsep tno'okyë'n, japety te'n eëts tsyäm ja ää ayuujk npëta'aky ku ka't ja Francisco I. Madero myayy te'ep ja Revolución jënmaäny, te'ep ojts ke'm taktsonta'aky, ka't ey tsuj jyëntsën'aty ja' ku ka't ja ana'amën tjentsë'ëk nika't tsuj pyayo'ooyy, ka't ke'm ja kyäjp tmëjpëta'aky, ja'y ja myëkukäjp te'ep tsuj jënmaapy tak'o'kkëta'aky, ja'y ja científicos takmëj takkëjxp, ja'y ja kumeeny ja'äy, kunääjx ja'äy tpëtëk, ja ja'äy te'ep eëts kajaa xak'ayootëp, japety tsyäm eëts jatëkoojk ja Revolución naftso'nta'aky, ja' te'ep ojts ja Madero tjëntënayy konëm ja wenk axëek ana'amë'n kyukëxët jëts yakmëmatä'äkt.

2o. Ka't eëts ja Francisco I. Madero n'ukmëmëtoonët tam Revolución jyëntsën'e'n ok tam Nëwemp myëjjëntsën'e'n japety ku te'n nyaymayy tam eëts tëe nnëkajpxyë'n, nnëpëtë'ëkäntëp eëts jëts yakjuutt

3o. Ja mëj General Pascual Orozco te'ep ojts Tat Francisco I. Madero mëet ja tsep taktu'uyo'ooyy, ja' eëts tsyäm nkajxtëp tam Revolución kyojpkë'n, pën ka't yä'ät amääy tunk tkupiky, nejt yakkaxt ja Ciudadano General Emiliano Zapata tam Revolución kyojpkë'n.

4o. Ja Junta Revolucionaria yäm Edo de Morelos ää ayuujk tpëtä'aky tsyäm jëts na'amuk Nëwempët ja'äy tpatmëto'ott ku: ja neky te'ep txëe'äjtp San Luis Potosí Jënmaäny, ja' eëts njëntsë'ëkyäntëp, ja'y eëts jawäään ja jënmaäny ke'm nakpëtä'äkt te'ep eëts tsyäääm yää nnëkäjpxäntëp, jëts ja ayoop ja'äy yaknëkuwä'änt, yä'ät jënmaäny te'n eëts nnëkuwäntu'utäntëp konëm eëts nmatä'äktët ok konëm eëts n'oooktët.

5o. Ka't ja Junta Revolucionaria te'ep yäm Estado de Morelos tkupëkä'än ku eëts meeny nakta'awänët ok ku eëts ey tyimyjë-te'ep nkupëktët, ka't eëts npo'kxaänt konëm yakpawopt ja ja'äy te'ep ti'nyë'm ja Porfirio Díaz jëts ja Tat Francisco I. Madero jyënmääny taknëjkxtëp taknäjxtëp, tëe yë käjp y'anu'kxë'n

de hombres falaces y traidores que hacen promesas de libertad, pero que llegando al poder, se olvidan de ellas y se constituyen en tiranos.

6º Como parte adicional del Plan que invocamos, haremos constar que los bienos, montes y aguas que hayan suscrito los hacendados tientos o caudillos a la sombra de la tiranía y de la justicia actual, entraran en posesión de estos bienes sin muebles desde luego, los pueblos ó los ciudadanos que tengan sus títulos correspondientes de esos propietarios, de las cuales han sido despojados por la mala fe de nuestros enemigos, manteniendo si todo trámite con las armas, en la mano la mencionada posesión y los usurpadores que se consideren en derecho a ellos, les deducirán ante tribunales especiales que establecerán al triunfo de la Revolución.

7º En virtud de que la inmensa mayoría de los pueblos y ciudadanos Mexicanos, no son mas dueños que los señores que sigan, sufriendo los horrores de la miseria sin poder mejorar su condición social ni poder dedicarse á la industria ó la agricultura por estar ya ocupados en unas cuantas manos las tierras, montes y agua, por esta causa se expropiarán previa indemnización la tercera parte de los monopolios de los propietarios de ellos, a fin de que los pueblos y ciudadanos de Mexico, obtengan ejidos, colonias, fondo legales para pueblos ó campos de sembradura ó de trabajo y se mejore en todo y para todo la falta de prosperidad y bienestar de los Mexicanos.

8º Los hacendados, científicos, ó casiques que se opongan directa ó indirectamente al presente Plan, sentenciarán sus bienes y las dos terceras partes que á ellos les correspondan, se destinaran para indemnizaciones de guerra, pensiones de viudas y huérfanos de las víctimas que sucumban en la lucha del presente plan.

9º Para ajustar los procedimientos respecto a los bienes antes mencionados, se aplicarán las

ku ja'y yakjën'ëeny ku ka't pën y'ää y'ayuujk tjëntsë'ëk jëts ku jëntsën jyënpejtnët ja'y ja kyäjp tjatyëkeenyët jëts axëëkë'm y'ana'mnët.

6o. Yä'ät neky tsyäm tnëkäjpyp ku pën jam ja käjp ok ja jää'ay te'ep mëjä'ay nääjx nëneky myëtäjtëp, kuwentpëkt ja-tëkoojk ja mnääjx te'ep ojts ja kumeeny jää'ay jëts ja científicos ojts mpëjkxët akuwänkëjxp, ja tun ja kojpk ja nëej, wa'n tjënpë-jtkixy, nëkuwä'änt ja nääjx mëët tujn, pën jajp ja kumeeny jää'ay mëjä'ay nääjx nëneky tmëët'ätt, jaa näjty yakpayo'oyy ku ja Revolución y'ukmatä'äkt.

7o. May yää Nëwiiny ja ayoop jää'ay te'ep nitii ja nyääjx ja kyäm, kajaa ja ayo'on taknäxt jëts ka't myatä'äkt nika't ja tunk tee ni ka't ja nääjx tmëët'ätt mää nye'eptët kyojtët, tu'uk majtsk ja kumeeny jää'ay te'ep tukë'y ja nääjx tëë tmëtänt, ja tun ja kojpk, ja nëej, japety jëte'n ja nääjx yakpëkäjnët jëts tëkëëk piky wyä'kxt, tu'uk piky ja'y yakkujëyä'än, te'n te'n ja jää'ay jëts ja käjp te'ep yää Nëwiiny ayootëp ja nyääjx jatëkoojk tpëktët jëts nye'eptët kyojtët jëts te'n ja Nëwempët jää'ay myatä'äktët jëts jo-tkujk jyujky'ätët.

8o. Pën ja kumeeny kunääjx jää'ay ka't yä'ät ää ayuujk tku-tyunt tukë'y ja nyääjx tyëjk pyëkta'aky yakpëjkxyä'än, tëkëëk piky wyä'kxä'än jëts majtsk piky yaktapëtëkyä'än ja tëxytyë-jk jëts mutsk'anä'äjk te'ep ku'ooky tä'ntëp ku te'n yä'ät tsep tyu'uyo'oty.

9o. Jëts te'n te'n tyunët jyätët,

leyes de desamortización y nacionalización seguirá
convenga; puede servir de norma y ejemplo la, pue-
tas en vigor por el inmortal Juárez, de los bienes ecle-
siásticos que escarnecieron a los despotas y conserva-
dores, que en todo tiempo han pretendido el sometimiento
el ignominioso de la opresión y del reñoso.

10º Los jefes militares, insurgentes de la República,
que se lebantaron con las armas en la mano a la voz
de Dr Francisco I. Madero para defendere el Plan de
San Luis Potosí y que ahora se opongan con fuerza
armada al presente plan, se juzgarán traidores
a la causa que defendieron y a la Patria, puesto que en
la actualidad muchos de ellos por complicito a los
tiranos, soñan sueldo de monedas, el orzobezho ó
soborno estare derramando la sangre de sus herma-
nos que reclaman el cumplimiento de las prome-
sas que hizo a la nación Dr Francisco I. Madero.

11º Los gastos de guerra serán tomados conforme a
lo que prescribe el artículo XI del Plan de San Luis
Potosí, y todos los procedimientos implicados en
la Revolución que emprendemos, serán conforme
a las instrucciones más o menos determinadas en
el mencionado Plan.

12º Una vez triunfante la revolución que hemos
llevado a la vía de la realidad, una junta de los prin-
cipales jefes revolucionarios de los diferentes estados
nombren y designen un presidente interino
de la República quien convocarán a elecciones, para la
nueva formación del congreso de la Unión, y éste a
la vez convocará a elecciones para la organización de
los demás poderes Federales.

13º Los principales jefes revolucionarios de cada es-
tado en su nombre designarán los Gobernadores provisio-
nals del Estado a que correspondan, y que cada goberna-
dor convocará a elecciones para la devida organiza-
ción de los poderes públicos, con el objeto de efectuar con-
signas fortificadas que cubran la dicha de los
pueblos, como la tan conocida consigna de Ambrocio

ja ana'amën tsuj tyu'uyo'oyä'än, ja' te'n ejxtä'änë'n yakpa'ejxänp tam te'n ojts ja Juárez ana'amë'n taktu'uyo'oyë'n ku ojts ja tsä-jptëjk jä'äy nääjx tpëjkx jëts ojts te'n ja axëëk kumeeny jä'äy tti-iytiny, yë jä'äy te'ep ejtp ejtp ja ayoop jä'äy tta'antunp jëts ja'y tak'o'kkëta'aky.

10o. Pénety ojts tsyaptunt yää Nëwiiny mëët ja Tat Francisco I. Madero jëts ja San Luis Potosí Jënmä'äny tnëkuwä'änt, pën ka't tsyän yä'ät neky tpatunt yaktiitytunäntëp pën ka't ja kyäjp tsyäm tnëkuwä'änt, may ja jä'äy te'ep ojts pyëte'ëkt jëts tsyäm ja'y ja kumeeny jä'äy mëët y'ejtnët ku te'n meeny waan yakta'awänët, ja'y te'n tsyäm ja myëkukäjp tak'o'knët ku te'n tpayo'oty ja jënmä'äny te'ep ojts ja tat Francisco I. Madero. Kyäjp tta'awän.

11o. Ja meeny ja jënkääp te'ep tunänp te'n myuka'än tam ja xi anä'ämë'n te'ep ja jp ojts yakjä'äyy mää ja neky te'ep txëë'äjtp San Luis Potosí Jënmä'äny, tiiety ëëts ntunäntëp ku yä'ät tsep tyu'uyo'oty ja' yakpatunänp te'ep ja San Luis Jënmä'äny ojts tnëkajpxy.

12o. Ku näjty ëëts n'ukmata'aky, ja tsep nyëkojk nyay-mukä'änët jëts ttanëpëtääkyä'änt pën te'n mëj jënstën tänp, ja mëj jëntsën ja kyäjp t'amtoo'änp pën tsyojktëp jëts tju'ejxtët jëts tu'uk congreso de la Unión y'eyët te'ep jatëkoojk ttanëpëtääkëp xë'n ja mëj jëntsën yää Nëwemp na'amuk yakju'ejxt jëts nayte'n jatu'uk ja mutks jëntsën te'ep tëkey'ätëp, jëts ka't tsyäm tyim-yaknëkäpxt pën ana'amp, tseptäkp jatëkoojk tam ja Ambrosio

Piqueros en el Estado de Morelos y otras que nos conducen al precipicio de conflictos sanguinarios sostenidos por el capricho del dictador Madero y el círculo de cíentíficos y hacendados que lo han sujetado.

14º Si el Presidente Madero y demás elementos dictadurales, del actual y antiguo régimen quieren evitar inmensas desgracias que afligen a la Patria; que hagan inmediata la renuncia de los puestos que ocupan y con ese, en algo retarán las graves heridas que un aviso al seno de la Patria; pues que de no hacerlo así, sobre sus cabezas caerá la sangre derramada de nuestros hermanos.

15º Mexicanos: considerad que la astucia y la mala fe de un hombre está secundando sangre de una manera escandalosa por ser invocar venganza, considerad que su sistema de gobierno está a garrotando a la Patria y fodiendo con la fuerza ésta de las balonetas, nubes de insubordinación, y así como nuestras armas las levantamos para elevarnos poder ahora las levantemos contra él por fatiga; a sus compromisos con el pueblo Mexicano y haber traicionado la revolución iniciada por él; nosotros personas leales somos partidarios de los principios y modo de los hombres.

Pueblo Mexicano: apoyad con las armas en la mano este Plan y habéis la prosperidad y bienestar de la Patria.

Justicia y Ley
Ayala Morelos 25 de 1911

General Francisco M. Mendoza
General Milian Ruiz

General J. Morales
General C. Espinoza

Gral. José F. Ruiz
Gral. Eugenio Tapia

Figueroa ojts y'atë'ëtsyë'n jam Estado de Morelos, te'n te'n tukë'y jyo'opy jëts ja tsep nejt tsyonta'aky jëts ja në'ejpy te'n jatëkoojk yyo'oyy, tam te'n tsyäm jyatyë'n mëët ja Madero jëts ja científicos jëts ja kumeeny jä'äy te'ep tsyäm mëët nyaypääty.

14o. Pën ka't ja Mëj Jëntsën Madero jëts ja myuku'uk te'ep jam mëët y'ane'emy, ja jemy jëts te'ep ojts jyutänt, tstokt ku ja ayo'on jatëkoojk yää Nëwiiny tsyo'ntä'äkt, wa'n tjuwä'äkt jëts ja ana'amë'n tmastu'utët, te'n te'n wäään tak'akëtä'äktët ja jäjy te'ep ja kyäjp yaknijkxpy ku te'n ja kyäjp tëe taktsäätsyët, pën ka't jyuwä'äkt, yë näjty pyeky jëts yë näjty tsyëmë'ëktëp jënë'n ka myukukäjp nyë'ejpy yyo'oty.

15o. Nëwempët jä'äy: jënmaaty xë'n tu'uk ja jä'äy y'axëëkäjtë'n tsyäm kajaa ja ayo'on takmata'aky jëts ja në'ejpy takyo'oyy ku te'n ka't tjaty xë'n tsuj y'ana'amët, yë jä'äy y'ana'amë'n te'n takmä'tp yä'ät Nëwiiny jëts ja ana'amëñ ja tujn mëët taktsäätsy; nayte'n tam ojts eëts ja tujn nkäjpë'ëktë'n jëts te'n ja jä'äy mëj jëntsën jyä'ätt, te'n te'n tsyäm eëts ja tujn jatëkoojk nkäjpë'ëkt ku te'n ka't ja jënma'äny ojts tpatiny te'ep ojts ja Nëwempët käjp ttajënwän ku ja tsep ojts taktsonta'aky: ka't eëts tu'uk jä'äy ja'y npanijkxy, ey jënma'äny eëts npanëjkxtëp, ka't tu'uk jä'äyëp.

Nëwempët käjp: pëtékët yä'ät neky yä'ät jënma'äny mëët ja mtujn jëts te'n ja mkäjp xakmatä'äktët jëts jotkujk ja Nëwemp jyujky'ätt.

Tiiy'äjtë'n jëts ana'amë'n

Ayala, Noviembre po' 28 änp ja jëmëjt 1911

General

EMILIANO ZAPATA

FRANCISCO MENDOZA

General

JESÚS MORALES

General

O. E. MONTAÑO

Gral

JOSÉ T. RUIZ

Gral

EUFEMIO ZAPATA

General
+ Provisorio Capitan

Coronel Emigdio L. Marmolejo Coronel
Capitan Manuel Pachonader Capitan
Piquinto Gallo

Capitan Jose Flores

Capitan Ambrosio Lopez

Capitan Apolinario Alvarado

Capitan Jose Villanueva

Capitan Porfirio Casares

Capitan Pedro Gutierrez

Capitan Pedro Gutierrez

Capitan Arturo Flores

Capitan Agustín Valdez

Coronel Manuel Vergara

Capitan Pedro Galvano Gualtero

Capitan Capitan Santiago

Capitan Margarito Ramachas

Capitan Capitan Serafin Rivera

Capitan Scopilo Gabindo

Coronel Santiago Aguilar

Capitan Felipe Soriano

Capitan Simon Ceballos

D. D. D. D. D.

Capitan Abelino Lortes Capitan José Carrillo

General
PRÓCULO CAPISTRÁN

Coronel	Coronel
EMIGDIO L. MARMOLEJO	PIOQUINTO GALIS
Capitan	Capitan
MANUEL HERNANDEZ	AMBROSIO LÓPEZ
Capitan	Capitan
JOSE PINEDA	JOSE VILLANUEVA
Capitan	Capitan
APOLINAR ADORNO	ANTONIO GUTIERREZ
Capitan	Capitan
PORFIRIO CASAREZ	ARTURO PEREZ
Capitán	Coronel
ODILÓN NERI	MANUEL VERGARA
Capitán	Capitan
AGUSTÍN ORTIZ	CATARINO VERGARA
Capitan	Capitan 2º
PEDRO VALVUENA	SERAFIN RIVERA
HUERTERO	Coronel
Capitan	SANTIAGO AGUILAR
MARGARITO CAMACHO	Secretario
Capitan	F. FRANCO
TEOFILO GALINDO	Capitán
Capitán	JOSÉ M^ CARRILLO
FELIPE TORRES	
Capitán	
SIMON GEBARA	
Capitan	
ABELINO CORTES	

Capi^tan

Jes^{us} Escamilla

El coronel

Julio Tapia

El coronel Clotilde Soto

El capitan Florentino Moreno

El Capitan Camilo Sanchez

El Capitan Juan Estevos

El Capitan Francisco Mercado

El Capitan Pedro Guzman

El Capitan Melchor Rodriguez

Capitan 1º Gregorio Garcia

Quitado el dia ochavo de Enero de 1912 á los zapatistas capitaneados por "El Tuerto Morales", Pr^{ec}ulio Capristán y Francisco Mendoza, que estavan posecionados del Pueblo de Tejalpa- Acultlán, Pue.

Los zapatistas eran poco mas de 600 hombres y los defensores del Gobierno, á mis órdenes, fueron 120 hombres del 1º Cuerpo Rural.

Los zapatistas tuvieron: 19 muertos en combate y 4 fusilados, entre los 22 prisioneros que les tomé. Mandé fusilar á estos 4 hombres, por haber incendiado varias casa de comercio, en Tehuitzingo, entre ellas, la de Don Margarito Garcia que se negó á darles \$100,000 que le exigian.

El parte dado á la Secretaria de Guerra fué hecho por el Sr. Gral. Don

Rafael Egúia Liz, á quien entregué un gran botín de guerra quitado á los bando^s del Sr.

Capitan
JESUS ESCAMILLA

El coronel
JULIO TAPIA

El coronel CLOTILDE SOSA

El capitan FLORENTINO OSORIO

El Capitan CAMERINO MENCHACA

El capitan 1º JUAN ESTEVES

El Capitan FRANCISCO MERCADO

El Capitan SOTERO GUZMAN

El Capitan MELESIO RODRÍGUEZ

Capitan 1º GREGORIO GARCÍA

Ja 8 änp enero po' ja jämëjt 1912 te'n ojts eëts yä'ät neky ja zapatistas npëjkxyët, ja "El Tuerto Morales", Próculo Capistrán jëts Francisco Mendoza ijty jëntenäjyëtëp, jäm ijty tée tyékët mää ja käjp te'ep txëë'ajtp Tejalpa-Acatlán jam Puebla.

Nëtutujk mëke'pxy naxy ijty ja zapatistas jëts eëts te'ep ja Nëwemp jëntsën nnëtënaatyëp nëtu'uk mëke'pxy ja e'px eëts, ja 160 Cuerpo Rural eëts npatsënaatyëp.

Mäjktäxtujk ojts ja zapatistas y'oookt ku eëts ojts ntseptunt jëts ja nemaktäxk ojts eëts ntuj'oookt ku tiiyu'unë'n nyaxy jëts ja mäjktuktujk jyëntany te'ep eëts ojts nmäst. Ojts ejts n'anë'emy ku ja maktafk zapatistas yaktuj'oookt ja' ku ojts to'ktäæk tno'okt jam Tehuitzingo, ja Tat Margarito Garcia tyo'ktääjk ojts tjënnëkont ja' ku ka't ojts ja tat tkupiky ku \$100.00¢ meeny tyäkt tam te'n möjk t'amtootë'n.

Ja Tat Gral.Don Rafael Eguia Liz ojts tta'anëëjmnekykëjxp ja Secretaría de Guerra tii te'n ojts tyiny jyaty, ja' ejts ojts ja pëkta'aky tukë'y nmeykixy te'ep ojts eëts ja ma'tsp zapatistas npëjkxyët.

[AGUSTÍN DEL POZO]

Xë'n yä'ät neky nnë'ëjxpëjkyë'n jam ëjxpëjktääjk

Rubén Amador Zamora

Yää te'n yaknëkajpxy xë'n yä'ät neky nnë'ëjxpëjkyë'n jam ëjxpëjktääjk jëts te'n ka'pxy yakmëtookukët tii te'n yä'ät neky nyëmatyakpy. Japety yä'ät yaktanëpëtääk jëts taktu'ntëp pënety yak'ëjxpëjktëp mutsk'anä'äjk jëts yukya'kptëjk, nayte'n pën kë'm ttsojkp.

KËTA'AKY

Tatso'ntääjķe'n

Käjpxt tu'uk muk yä'ät ää ayuujk jëts xnajawëtët tii te'n ijty tuujnëp jääjtëp Nëwemp ku ojts yë Ayala Jënmä'äny yakjä'äyy.

Jaa ojts yä'ät Ayala Jënmä'äny yakjä'äyy ku näjty tu'uk xëë ma-jtsk xëë tée nyaxy ku ja Francisco I. Madero tyék mëj jëntsën yää Nëwiiny, noviembre po' ja jëmëjt 1911. Tëë näjty tu'uk jëmëjt nyäjxn ku ja Madero ojts ja Nëwempët käjp twäämiky jëts ja Porfirio Díaz yaknëpëtë'ëkt, ja' näjty mëj jëntsën ejtp jëts 1884ëp ijty ja y'ana'amë'n taktsontäkn.

Ja 1910 ojts ja Madero mëet ja Díaz nëmatsk nya'ajayët jëts ja Nëwempët käjp jyu'ejxët tam mëj jëntsënë'n. Te'n ja kojpktejk

ojts y'anä'änt ku Díazék ojts myata'aky, ka'tnäm näjty ja kajxtääjk nyaxy ku ja Madero ojts yaktsimy, ka't ja Madero ojts tku-piky ku ja Díaz ojts myata'aky, ka't tjantsyjäw, taa ojts wyä'äny ku äntäkpëk ja Díaz jëts ojts ojts ja Nëwempët käjp t'anëejm ku pyëtëëkt mëet ja tujn jëts ja Díaz y'ana'amë'n kyukëxët. Te'n te'n ojts ja

REVOLUCIÓN MEXICANA TSYO'NTA'AKY.

Milänp ja Nëwempët jä'äy ojts pyëtëëkt ta ja Madero yakpëtëk, te'n te'n ojts nayte'n ja jä'äy te'ep kämwemp tso'ntëp jam Morelos nayte'n tyujn tkäjpëëkt, jä'äy te'ep jekyëp'etët ja nyääjx jënë'n t'amtoot ku jyënpett, ja nääjx te'ep ojts ja kumeeny jä'äy pyëjkxë't. Ja Emiliano Zapata ja jä'äy tjëntënaapy.

Ojts ja Madero y'ää y'ayuujk tyaky ku tnëpayo'oyä'än ja kämwemp jä'äy jëts ja nyääjx jatëkoojk tkë'jënpëktët, japety ja Zapata ojts pyëtëk jëts ja Díaz yak'ëjxkajxpëtsë'mt.

Ojts ja Madero myata'aky ta ojts ja Porfirio Díaz ja ana'amë'n tmastutn ja mayo po' ja jëmëjt 1911. Ojts Nëwemp ttimynëkakn jëts jakam ojts nyëjkxn, taa ja Madero ojts jatëkoojk tnëyääjx ku ja Nëwempët käjp tnëkäjpxt pën te'n tä'np tam mëj jëntsëne'n. Ja kämwemp jä'äy ka't ojts ja tyujn tnaskäpët ja' ku ka't Madero ojts tkutyiny ku ja nääjx jatëkoojk takjënpett, ja nääjx te'ep ojts ja kumeeny jä'äy pyëjkxët.

Ja jä'äy te'ep ana'mp Nëwiiny ka't ojts ja zapatistas t'uktajotkujk'äjtnët taa ja'y ja ttsep'ejxnët jëts tpapeenyët. Te'n te'n ijtyaty kyëpety ku ojts ja Madero myata'aky jëts ojts tyëk tam Nëwemp myëj jëntsëne'n ja noviembre po' ja jëmëjt 1911.

¿Tii te'n ojts ja kämwemp jä'äy te'ep jam Morelos tsënaatyëp tjënmaaty ku ja Francisco I. Madero mëj jëntsën tyëk? Yä'ät neky Ayala Jënmaä'äny te'n atsoojënpejtp.

XË'N YAKNË'ËJXPËKËT

1. Xë'n ojts ja Ayala Jënmaä'any yak'akäjpxpaky.

Ja 1910 waannaxy ijty jä'äy te'ep nekykäjpxtëp. ¿Xë'n ojts ja kämwemp jä'äy tnajawët tii ja Ayala Jënmaä'any kya-jpxpy?

2. Ju'ejx tu'uk mmuku'uk jëts ja Ayala Jënmaä'any tkäjpxt jëts në'amuk xpatmëto'otët.
3. Jënmaaty xë'n te'n ijty ojts tu'uk ja jä'äy ja neky tkäjpxy jëts may jä'äy tpatmëtoot. ¿Mnasjä'wëp ku ijty tiiety ja jä'äy t'amtoot ku ja neky yakkäjpxya ok ameney ijty y'ett? ¿Tu'uk teny ijty tpatmëtoota jëts oojknëm tmatyä'äkt tii te'n ojts tmëtookukëcta? Jamyatst ku ja jä'äy pënety ja neky tpatmëtootëp ka't ja tjät xë'n tee nekykëjxp tkëjxjä'ätyët jëts oojk tjamyatstët.
4. Pajënmaä'äyë'm nejt tii te'n yë Ayala Jënmaä'any myatyakpy. Ku tyimytsonta'aky te'n wyä'any "Estado de Morelos y'u'nk y'anä'äjk pënety tseptuntëp tu'uk muk mëët ja ejercito Insurgente". Nékäjpx tii te'n tyijpy ku wyä'any "Estado de Morelos y'u'nk y'anä'äjk" jëts tii te'n tyijpy "ja ejercito Insurgente".
5. Naymukët jëts jatëkoojk xkäjpxtët ja 1o. jëts 2o. jënmaä'any, patkeetsët mää ja mëj jëntsën Madero yaknëmatya'aky. ¿Xë'n ja zapatistas ja Madero tnëmatyä'äkt jajp mää yë Ayala Jënmaä'anyë'n? ¿Xë'n yakxëekuyä'äxy? ¿Ejtp te'n te'n jyënmatya ok ojts jyënmaä'änytëkätst? ¿Pën ojts jyënmaä'änytëkätst, jatii ku te'n jyaty? Atsoo yä'ät:

Xë'n...	Xë'n...	Jatii...
Xë'n ja zapatistas ja Madero tnëjënmaaty ku ja Ayala Jënmaä'any ojts tjä'äty	Xë'n ja zapatistas ja Madero tnëjënmaaty ku ja Revolución ojts tsyonta'aky	Jatii ku ojts jyënmayjënpett

- Ejxt jëts nëmatyä'äkt xë'n te'n tëë tu'uk tu'uk x'atsoot jëts aktu'ukmukt yë mjënmaä'any, ku xaktu'ukmuktët jëts ja-tëkoojk tu'uk ää ayuujk xjaaynäxtët jam jaapyääjtkejxp.
- Käjpxt jatëkoojk ja 60. jënmaä'any. Te'n mnaypëtä'äkëtët ku kämwemp jä'äy meetst jëts ku jam mtsëenët Morelos zjatii nteje'n ku mëj jënmaä'any yakpiky yë 6° jënmaä'any te'ep jajp Ayala nekyotp? Ku x'ukjënmaykëxtët, tu'ukja mmuku'uk xju'ejxtët te'ep jää m'ää m'ayuujk na'amuk ttukmëto'op, xë'n tëë ja 6° anä'ämë'n tëë xjënmaaty. Te'n xaktso'ntä'äktët "Tsuj eëts yë 60. anä'ämë'n njawët ja' ku...".
- May piky ja jënmaä'any yë Ayala neky tnëkajpxy xë'n ja kä-mwempët jä'äy ja nyäjax tkë'jënpëkä'änt jatëkoojk. Mëtu'uk ku jajp nääjx nëneky tmëëtätët. Pën jajp tmëëtët nejt "ja nääjx tkë'jënpëktët jatëkoojk". Tii jatu'uk jëejp tyu'ntëp jëts nääjx tkë'jënpëktët?

- Na'amuk xjä'ätyët tükëek ja jënmaä'any te'ep te'n yä'ät Ayala neky nyëkajpxpy ku tmëmatä'äkä'änt.

ANÄ'ÄJKTËJK

Tatso'ntääjkë'n

Jëxtijkxy mäjkmäjkts ka tu'uk mëke'pxyety ja jä'äy ijty te'ep yää Nëwemp ka't tjätt xë'n nyekykäjpxtët amaxän. Yä'ät te'n nyëke-jy ku nikyakujkwa'kxy ja jä'äy te'ep tjäjtëp xë'n nyekykäjpxtët,

xë'n jyä'ätyët. Pën te'n te'n, ¿xë'n x'otaty ku yä'ät neky Ayala Jënmä'äny ojts tkäjpxt ja kämwemp jä'äy?

1. Natyu'ukety x'atsoojenpetöt xë'n ijty ja jujky'äjtë'n ku ojts yä'ät Ayala Jënmä'äny yakjä'äyy. Yä'ät ää ayuujk mak-tu'ntëp:

Porfiriato - San Luis Jënmä'äny - Kunääjx jä'äy - Nëwempët Revolución-Francisco I. Madero - Kämwemp jä'äy - Mëj jëntsën- Morelos - Mëj jëntsën yakkexy - Zapatistas tyujn tkäjptä'äktöt - Emiliano Zapata - Nääjx jatëkoojk tkë'jenpëktöt.

2. Käjpx yä'ät.

JA KÄMWEMP JÄ'ÄY JËTS JA KUMEENY KUNÄÄJX JÄ'ÄY

Ku ja siglo xvii kixy jëts ja xviii tsyonta'aky, may ja käjp nyääjx ojts yakpëjkyët, ku may ja jä'äy yakkaxë'ëkt ka't ja nääjx nayte'n t'ukpätn, japety ja ayo'on tyék ta ja jä'äy nyëjkxt mëtunp mää ja jä'äy te'ep kumeeny kunääjx. Ku ja 1870 jëmëjt jyä'äty ti'nyë'm näjty nye'ep kyojt jëts jëntemety ijty y'ësmëtunt. Ku ja Porfirio Díaz mëj jëntsën ojts tyék kajaa ja nääjx ja käjp ojts tpëejk. Ja jëmëjt 1910, 18 ok 19 ka tu'uk mëke'pxy jä'äy nitii ijty nääjx tkamëetöt. Ja' tyanäjxtëp ja'y ku myëtunt, pën neptëp kojtep waan ja jä'y ku myutsk ja nyääjx.

Mää yä'ät yakjuuty:

Friedrich Katz, "El campesinado en la revolución mexicana de 1910", *El Trimestre Político*, vol. 1, núm. 4, abril de 1976, p. 119.

3. ¿Jatii ku yë ää ayuujk tyunkpääty jëts nmëtookukyë'n jatii ku ojts ja zapatistas jam Morelos pyëtë'ëkt?
4. Jajp mää yë Ayala nekyë'n yakxëekuyäxp ja San Luis Jënmä'any te'ep ojts ja Francisco I. Madero tjä'äyy jayeen. ¿Jatii ku ja San Luis Jënmä'any kajaa ja kämwemp jä'äy tmëjpëtä'äkt jam Morelos? ¿Mää nyaypäätyët yë San Luis Jënmä'any mëët yë Ayala jënmä'any?
5. Maktäxk piky nakwä'kxë'n yë Ayala Jënmä'any. Mëtu'uk piky yë 1o. ana'amë'n; mëmajtsk piky yë 2°. yë 3°. yë 4°. jëts yë 5°. ana'amë'n; mëtékë'ëk piky yë ana'amë'n te'ep tso'ntäkp 6o. jëts kyukëx jam 11ën, jëts maktäxk piky te'ep tso'ntäkp 12 jëts kixy 15 ana'amë'n.
6. Nëkäjxp tu'uk majtsk ayuujk ¿tii katu'uk piky myatyakpy? N'ukpëtääjkë'n: "Yë mëtu'uk piky myatyakpy jatii ku yë Ayala jënmä'any ojts yakjä'äyy".
7. Mää yë 5o. jëts 15 ana'amën yakmatya'aky tii te'n ja zapatistas kya'eyjä'wëtëp jëts nayte'n tnëkäjpxt tii te'n ja kämwemp jä'äy tsyojktëp. Nëkäjpx ¿tii te'n kya'eyjä'wëtëp jëts tii te'n tsyojktëp?
8. Patkeetsët mää yë Ayala neky tnëmatya'aky jatu'uk neky ok jä'äy te'ep täyëp jayeen jts yakjä'äyy ok ojts jyujky'ätt. Naytu'uk'ejxët tii tëë tu'uk tu'uk xpatkeetsët. Jënmaaty jëts matyä'äkt jatii ku y'ey ku yakjamyetsy tii te'n tëë jayeen tyiny jyaty jëtsnëm yakjënmay tii oojk yaktu'np, tii menp këtäkp.

Ayala

jënmä'äny

Fue editado por la SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN,
la SECRETARÍA DE CULTURA, el INSTITUTO NACIONAL
DE ESTUDIOS HISTÓRICOS DE LAS REVOLUCIONES DE MÉXICO,
el INSTITUTO NACIONAL DE LENGUAS INDÍGENAS
y el FONDO DE CULTURA ECONÓMICA.

Se terminó de imprimir en 2019,
año del caudillo del sur, Emiliano Zapata, en los talleres
de Impresora y Encuadernadora Progreso,
S. A. de C. V. (IEPSA). San Lorenzo núm. 244,
Col. Paraje San Juan, Alcaldía Iztapalapa,
C. P. 09830, Ciudad de México.

Su tiraje consta de 500 ejemplares.

Ayala

jënämä'äny

Pën nmëtookukyä'nyë'n yë zapatismo jëts xë'n ojts ja Nëwemp jujky'äjtë'n men pat tsyämë'n taktékatsy, kuwän ku yë Ayala Jënmä'äny nkäjpxë'n, yë' te'n ka'pxy tnëkäjxp xë'n ja zapatistas ojts jyënmaaty ku te'n ja tujn tmëpëtë'ëkt. Jajp nekyotp ja zapatistas ojts tjä'äty tii te'n jyënmaatyëp jëts tii tunk te'n ojts taktu'uyo'oty may jëmëjt. Yä'ät neky Ayala Jënmä'äny ojts te'n ja zapatistas taktunkpäätt, jantsy ka'pxy yë neky, jantsy jemy ijty ja jënmä'äny te'ep jajp yakkäjpxp, jajp te'n ja zapatistas tnëkäjpxt xë'n te'n jyënmaaty tam te'n ja Porfirio Díaz ojts tnëpëtë'ëktë'n konëm ja Madero ojts mëët nyaky'änpëjkënyët.

Felipe Ávila

GOBERNACIÓN
SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN

CULTURA
SECRETARÍA DE CULTURA

inehr

fcfe FONDO
DE CULTURA
ECONÓMICA